

Оила курмай, хаётини факат кариндош уруглар дийдори, дўстлар, ижодкорлар давраси, салтанат, ижоду илм ташвишлари ила ўтказган юксак тафаккур сохибининг хажга боришдек буюк орзуси амалга ошмади. Шунингдек, ул зотнинг Хоразмга бориш орзуси ҳам армон бўлиб колди.

1469 йилда Хуросон тахтига чиккан Хусайн Бойкаронинг тожу тахт учун курашга кирган даврлари хавф-хатарга тўла кечган. Негаки, у 1465 йилдан бошлаб хукмдорликка эришиш макседида кураш майдонига кўшилган, аммо омадсизликлар, маглубиятлар сабабли кўп вақтини кочкинликда, туркман чўллари ва Хоразмда ўтказган эди. Бойкаро Хоразмнинг Вазир, Урганч, Адок ва Тирсак шаҳарларида бўлиб, ўзига содик навкарлар тўплади ҳамда 31 ёшида Абу Саидни тахтдан кулатиб, Хуросон хукмдори даражасига эришди.

Хоразмда кўп вақтини ўтказган Хусайн Бойкаро у ердаги вазият, кишлок, шаҳарлар ҳолати, урушлар туфайли хонавайрон бўлган воҳа ахлининг кайфиятидан яхшигина хабардор бўлган. Ўша вақтда Хуросонга карашли бўлган Хоразмда тикланиш ишларини олиб бориш учун ўзига содик, катъиятли, ташаббускор инсонни у ерга ҳоким қилиб юбориш зарур эди.

Бойкаро ана шундай фазилатларга эга инсон сифатида дўсти Алишербекнинг акаси — сарой девонида хизмат қилаётган Бахлулбекни танлади. Шу тариқа исломий илмларни мукамал билганидан шайх даражасини олган Бахлулбек Хоразм ҳокими қилиб тайинланди.

Хуросон давлатининг вазири бўлиб ишлаётган Навоий хазратларига ҳам бу воқеа хушнудлик бахш этди. Зеро, у бу мафтункор ўлкага боришни ёшлиқдан орзу қилар, энди давлат ишлари билан ёхуд кариндошчилик ришталари сабабли орзуси ушалишига ишонарди. 1465-69 йилларда Алишербек Самарқандда тахсил олиб, хаёт кечирганида, таътил пайтлари Хоразмга бормокчи бўлган, аммо бунинг қулай пайти, иложи топилмаганди. Самарқандда илм олаётган Хоразмлик талабалар билан Хоразм тўғрисида, у ерга бориш тўғрисида суҳбатлашавериб, Алишербек бир куни туш кўради. Хондамирнинг ёзишига кўра, тушида Навоий хазратлари Мирзо Муҳаммад Хоразмшоҳ билан тоққа чиқибди. Хоразмшоҳ бир катта тош устига қадам қўйиб, Навоийнинг қўлидан ушлаб, унинг ўша баланд тош устига чиқишига қўмаклашган экан.

Орадан йиллар ўтди. Салтанат ишлари кўпайиб, Навоий хазратлари ижоду илм билан шугулланай дея, 1476 йилда вазирлик лавозимидан истеъфога чиқди. Бу пайтда у акаси Бахлулбекнинг невараси Мир Иброҳимни, оила курмагани туфайли ўзига ўғил қилиб олганди. Кейин Мир Иброҳимнинг отаси — Хиротдаги подшо саройида хизматда бўлган Камолиддин Хоразмга — отаси Бахлулбек ёнига ишга юборилади. Шундан сўнг Навоий хазратлари Мир Иброҳимни онасининг илтимосига биноанг бобоси Бахлулбек ёнига жўнатади. Навоий шеърлар битаётган жияни Мир Иброҳимни, акаси Бахлулбекни кўриш ниятида кейин ҳам Хоразмга бормокчи бўлди. Аммо...

1476-1486 йиллар орасида у тинмай ижод қилгани туфайли бунга вақт топа олмади. Негаки, Навоий бу даврда «Наводир-ун-нихоя» девонини, беш дostonдан иборат «Хамса»сини, кўплаб газалларини ёзди. Колаверса, давлат вазифасидан бўшаганига қарамай, дўсти Бойкаронинг илтимосига кўра, салтанатдаги ва шахзодалар ўртасидаги зиддиятларни бартараф этиш билан машғул бўлди. Бундан ташқари, укаси

Дарвешалибек Балхга хоким бўлиб кетгани боис, Навоий Хиротдаги отасидан ёдгор бўлиб колган уйнинг чирогини ёкиб ўтирди. Учала ака-укага Гиёсиддин Кичкинадан мерос бўлиб колган мол-мулкдан хабар олиш ҳамда ўзининг Хиротдаги кўплаб боғу-роғ, ер, савдо расталарига караб туриш ҳам керак эди. Шунингдек, Навоий Хуросоннинг кўплаб жойларида меъморий обидалар, масжид, мадрасалар курдириш ишлари билан бандлиги туфайли ҳам, Хоразмдаги акаси ҳамда жиянларининг ёнига боришга вақт топа олмади. негаки, Хоразм вилояти Хиротдан анча узок бўлиб, бориб келишга бир неча ойлаб вақт кетарди. Пойтахтдаги бунёдкорлик ишларини эса кечиктириб бўлмасди. Шунга карамай, Навоий хазратлари Хоразмга алохида меҳр билан каради. Жиянлари Камолиддин, Мир Иброхим Хиротга келганларида уларни хушнудлик билан кутиб олди, уларнинг Хоразмдан олиб келган совгаларини кувонч билан қабул қилди. У воҳадаги ҳаёт, урф-одатлар, маданий вазият, акаси Бахлулбек қилаётган ишларни суриштирар, гоҳида давлат ишлари боис, Бахлулбек Хиротга келганида маслаҳатлар бериб турарди. Шу тариқа Бахлулбек укаси Алишербекнинг Хиротда амалга ошираётган бунёдкорлик ишларини Хоразмда ҳам қилиб, кўплаб иншоотлар барпо эттирди, сув йўллари, ёп (арик)лар қаздирган. Навоий хазратлари эса акаси ва жиянларидан эшитганларидан таъсирланиб, назмий асарларида Хоразм, Жайхун ҳақида фикр юритади:

Заврок ичра ул қуёш сайр айламас — Жайхун аро,
Ахтари саъда халок ичра кезар гардун аро,
Англамок Жайхунда ул ой кема бирла сайр этар,
Ё хилолу меҳр аксин эл кўрар Жайхун аро..

Бундан ташқари, «Сабъаи сайёр» достонида Дилором билан боғлиқ воқеалар Хоразмда рўй берганини тасвирлайди. Хоразмликларнинг мусикага кизикишларини, Дилоромнинг санъаткорларга, илму ижод аҳлига эътибор бериши ҳақидаги таъсирчан воқеалар баёнида, гўё Алишербекнинг келиноийси — акаси Бахлулбекнинг рафикаси ҳақида сўз юритилгандек туюлади, кишига. Зеро, Навоийнинг келини — укаси Дарвешалибекнинг хотини Офок бегим Балхда айнан «Сабъаи сайёр»даги Дилором сингари ижоду илм аҳлининг хомийси эди. Бундай ишларни, табиийки, Хоразмдаги келиноийси ҳам амалга ошираётганди.

Шунингдек, Навоий хазратлари «Мажолис-ун нафоис», «Насойим-ул муҳаббат», «Тарихи анбиё ва ҳукамо» асарларида Хоразм адабий муҳити, ижодкорлари ҳақида ҳам сўз юритилади. Хожа Абдул Вафоий Хоразмий, Мавлоно Хусайн Хоразмий, Нажмиддин Кубро, Пахлавон Маҳмуд, Сулаймон Бокиргоний, Рабгузий сингари хоразмлик ижодкорларга Навоий хазратлари алохида меҳр қўйган эди.

Хондамирнинг «Мақоримул ахлоқ» асарида ёзилишича, «Бир вақтда Султон (Хусайн Бойқаро) Хоразм вилоятини обод қилиш ва унга бинолар қуриш ҳаёлига тушиб, бинокорлик ва дехқончилик ишларига яхши аҳамият бериб ҳаракат қилишлари ва жойланиб туришлари учун Хуросондан уч минг хонадонни Хоразмга қўчириш ҳақида мажбурий буйруқ чиқарди».

Табиийки, уч минг хонадонни Ватанидан жудо қилиш яхши эмаслигини англаган Навоий

дўсти Хусайнга бундай ишнинг нотўғрилиги хақида тўққиз бор арз килди. Ўнинчи бор арз килганида Бойкаро факат минг хонадоннигина Хоразмга кўчиришга амр килди. Навоий ўтроклашган хуросонликларни Хоразмга мажбурий кўчиргандан кўра, XIV асрнинг 80-йилларида Хазорасп ва Хивадан Хиротга кўчиртириб келинган наккош, меъмор, хунармандларни ўз эллари — Хоразмга юбориш зарурлигини уктириб, дўсти Бойкародан бу ҳақда фармон чикартириб олди.

Хуллас, Навоий хазратлари хоразмликларга меҳр билан қараб, улар хақида қайгурди, асарларида мафтункор ўлкани марок билан тасвирлади. Негаки, Хоразмда ақаси, жиянлари яшар, қариндошлик ришталари узоқдаги воҳа билан боғланган эди. У Хиротдаги ижод, давлат ишлари, тадбиркорлигу бунёдкорлик фаолияти сабабли Хоразмга бора олмас, аммо доимо ақаси, жиянлари ёнига боришни орзу қилиб юрарди. Афсуски, бу орзулар армон бўлиб қолди.

Умид Бекмуҳаммад